

La recepció de Virginia Woolf fins a la guerra*

Teresa Iribarren i Donadeu

Universitat Oberta de Catalunya. Estudis d'Arts i Humanitats

Av. Tibidabo, 39-43. 08035 Barcelona

tiribarren@uoc.edu

Resum

Aquest article és una crònica de la recepció que va tenir Virginia Woolf a Catalunya fins al final de la guerra civil espanyola. Més enllà de consignar els comentaris que van suscitar les traduccions de *Mrs Dalloway* (1931) i *Flush* (1938), s'hi reconstrueixen les principals línies crítiques del discurs sobre l'escriptora, en el qual van tenir molt pes qüestions tant d'ordre moral com estètic. En darrer terme, l'estudi demostra que la tèbia rebuda de Woolf es degué al fet que ben aviat es va considerar que ni les traduccions de la seva obra ni la seva influència literària podien col·laborar a consolidar un públic lector de novel·les en català.

Paraules clau: Virginia Woolf; traducció al català; novel·la anglesa; recepció crítica: C. A. Jordana; Rafael Tasis; Marià Manent; Ramon Esquerra.

Abstract. *The reception of Virginia Woolf until up the war*

This article is a chronicle of the reception of Virginia Woolf in Catalonia until the end of the Spanish Civil War. Beyond registering the comments provoked by the translations of *Mrs Dalloway* (1931) and *Flush* (1938), the main lines of critical discourse on the writer are reconstructed, in which there were compelling issues both moral and aesthetic. Ultimately, this study shows that the warm reception of Woolf was due to the fact that it was soon seen that neither the translations of her work or her literary influence could collaborate to establish a readership of novels in Catalan.

Keywords: Virginia Woolf; Catalan translation; English novel; critical reception: C.A. Jordana; Rafael Tasis; Marià Manent; Ramon Esquerra.

* Aquest article s'inscriu en el projecte «La traducción en el sistema literario catalán; exilio, género e ideología (1939-2000)», amb el número de referència FFI2010-19851-C02-01, i en el projecte «Salvador Espriu: estudio genético e interartístico de su obra», amb el número de referència FFI2011-25037.

Sumari

Introducció	4. La influència de Woolf en novel·listes catalans
1. Woolf i el problema de la novel·la psicològica a Catalunya	5. Cloenda
2. Primeres notícies de Woolf	Referències bibliogràfiques
3. La recepció crítica	

Introducció

Un estudi sobre la recepció de Virginia Woolf a Catalunya durant els anys vint i trenta del segle passat podria focalitzar l'atenció en diversos aspectes: des d'una anàlisi textual de les seves dues obres traduïdes fins a l'exploració de l'impacte que va tenir el manifest de suport a la Segona República que Woolf va signar, amb d'altres intel·lectuals, l'agost de 1936.¹ En el nostre estudi ens cenyirem a fer una crònica de la recepció crítica que va tenir Woolf a Catalunya des de les primeres notícies que n'hem trobat, de 1924, fins a un estadi ben avançat de la guerra civil espanyola, el 1938.

1. Woolf i el problema de la novel·la psicològica a Catalunya

Els lectors catalans van poder gaudir de l'obra de Virginia Woolf, una de les figures més rellevants de la literatura en llengua anglesa de tots els temps, des de dates ben reculades. El 1930 va aparèixer al catàleg d'Edicions Proa *Mrs. Dalloway*, en traducció de l'anglòfil C. A. Jordana, i el 1938 Josep Janés i Olivé va publicar *Flush*, en traducció de la jove Roser Cardús, dins de la Biblioteca La Rosa dels Vents.² *Mrs. Dalloway* va ser la primera novel·la del modernisme literari britànic a aparèixer en català.

El fet que ambdós títols de Woolf veiessin la llum només cinc anys després de la seva publicació a Anglaterra posa de manifest fins a quin punt el món de les lletres catalanes volia encarrillar-se cap a la modernitat literària (Campillo 2009: 30) i homologar-se amb les principals literatures europees. Vist des de la perspectiva actual, que el 1930 ja s'edités *Mrs. Dalloway* resulta una fita remarcable no només per al món literari català, sinó també per al conjunt de les literatures hispà-

1. Vegeu, entre d'altres, els textos següents: «Els intel·lectuals anglesos davant la guerra civil espanyola. Les més altes mentalitats britàniques, entre elles Wells i Virgínia Woolf, condemnen el militarisme» (1936a); «Un manifiesto de los intelectuales ingleses. Expresan su adhesión a los que luchan en España por la libertad» (1936b); «Els intel·lectuals anglesos publiquen al Times un manifest de simpatia al Govern democràtic, al poble d'Espanya» (1936c); «Una carta manifiesto de los intelectuales ingleses» (1936d); «Cuando "tradición" es democracia» (1936e); i *Les veus de la intel·ligència i la lluita del poble espanyol* (1937).
2. Que ens consti, només va aparèixer un altre text de Woolf durant aquell decenni: un breu fragment de *Mrs. Dalloway*, «L'aeroplà», publicat a les pàgines de *L'Opinió* el setembre de 1933 —en què, per cert, no consta Jordana com a traductor (Woolf 1933).

niques (Caws i Luckhurst 2002).³ Tanmateix, per a la crítica del moment, la rellevància d'aquesta traducció no va ser prou sospesada; és més, fins i tot algú de mires estètiques tan avançades com Joan Ramon Masoliver va qüestionar l'encert d'haver-la inclosa en el catàleg d'Edicions Proa.⁴ De fet, Rafael Tasis, que va ser dels pocs a reconèixer-ne la importància, va manifestar la seva inquietud sobre la recepció que tindria la novel·la, atesa la complexa factura estètica; en digué: «experiment arriscat i que no sé l'acollida que mereixerà per part del públic» (Tasis 1930).

En el decurs de les pàgines següents assajarem d'exposar les raons que expliquen la tebior amb què es va rebre *Mrs. Dalloway*. No creiem que aquesta tebior es degués solament al fet que la traducció no acabés de rutllar; Jacqueline Hurtley (1991) i Victòria Alsina (2012) ja han demostrat l'existència de nombrosos errors de comprensió i que l'encarcarament d'una prosa que responia a la defensa d'un determinat model de llengua literària n'havia esmussat la intensitat poètica. Més enllà del major o menor encert de Jordana, és ben sorprenent que el món de les lletres catalanes, tan nodrit d'anglòfils, no subratllés la importància de l'aparició de la novel·la. I més encara si es té en compte que —com veurem tot seguit— des de ben aviat les notícies, tan positives, que havien arribat de Woolf a Catalunya per força havien d'haver generat unes altes expectatives respecte de la seva obra.

En el decurs de la nostra anàlisi —que, ho advertim, no pretén ser exhaustiva— mirarem de demostrar que els defensors dels nous models novel·lístics anglosaxons veieren en Woolf l'exponent màxim de la novel·la lírica, d'una banda, i, de l'altra, de la novel·la escrita per dones, juntament amb la contista Katherine Mansfield, amb qui se la solia vincular. És a dir, Woolf va ser contemplada com a punta de llança des d'un doble punt de vista genèric, per bé que mai no va arribar a gaudir del mateix consens general que Mansfield (Iribarren 2013). Intentarem mostrar que el discurs crític que s'articulà a l'entorn de Woolf, al capdavall, pretenia presentar-la de manera prou desmarcada de la novel·la psicològica. Per entendre aquesta peculiaritat de la recepció crítica catalana convé tenir present que aquesta modalitat novel·lística, tan en voga a Europa aquells anys, en la Catalunya benpensant d'entreguerres era vista amb aversió per força autors, en especial des dels sectors catòlics, per òbvies raons d'ordre moral: la polèmica que suscità James Joyce —amb qui molt sovint Woolf era associada— de manera recurrent en els cercles literaris d'aquells anys n'és la prova més evident (Iribarren 2004a, 2004b).

Per articular el nostre discurs partirem de dues peces textuais a fi de traçar el teló de fons damunt del qual es descabdellà el discurs entorn de Woolf. La primera, anònima, duu per títol «La decadència de la psico-anàlisi en la literatura

3. Esquerra va ser qui va assenyalar aquest aspecte: «La literatura anglesa contemporània ja és força coneguda a Catalunya. Tenim traduccions catalanes de Virginia Woolf, de Margaret Kennedy i de Maurice Baring, quan aquests autors són encara uns desconeguts per als lectors de llengua castellana.» (Esquerra 1932b).
4. Joan Ramon Masoliver, quan carregà contra el criteri de selecció de traduccions de Proa, justament digué: «Si hom tradueix Virginia Woolf, per què no començar, com és ara, amb Henry James, sense el qual no podreu explicar de Proust ençà?» (Masoliver 1933).

anglesa», i va aparèixer a *La Paraula Cristiana* el 1926. En aquest text, l'articulista de la conservadora capçalera assegurava que la novel·la psicològica anglesa, fruit de la nociva influència freudiana, havia estat només una moda passatgera que, segons assegurava, en aquell moment estava ja en retraïment. A més, el crític esgrimia l'exemplaritat dels anglesos davant d'obres immorals: a Anglaterra es prohibien i se segrestaven novel·les com ara *The Rainbow*, de Lawrence (1926). La segona peça, «Evolució de la novel·la. De l'epopeia al lirisme», era l'assaig que encapçalava *Lectures europees* (1936), de Ramon Esquerra. En aquest breu text, l'autor, que citava la cèlebre *Lletra a un poeta jove*, presentava Woolf com la màxima representant del lirisme novel·lístic, artífex d'un gènere híbrid entre la poesia i la novel·la i, en cap cas, associada al psicologisme.⁵ Sigui com vulgui, aquests dos textos, publicats amb deu anys de diferència, posen de manifest la pervivència dels prejudicis d'un *establishment* eminentment conservador envers la novel·la psicològica.

Com s'explica, aquesta pervivència de l'animadversió respecte de la novel·la psicològica? La crida de Carles Riba a cultivar la novel·la, que formulà en la cèlebre conferència dictada a l'Ateneu Barcelonès el juny de 1925, havia animat la *intelligentsia* catalana a crear dues plataformes fonamentals per promocionar-la, que es van posar en marxa el 1928: el Premi Joan Crexells i Edicions Proa, que ben aviat esdevingué el segell més preeminent quant a la publicació tant de novel·la catalana com estrangera. El mateix any, Pere Coromines dictà una proclama moral i estètica per als futurs novel·listes catalans: en el seu parlament d'obertura del curs 1928-1929 de l'Ateneu Barcelonès, aconsellava als escriptors catalans d'inspirar-se en novel·listes anglesos, com ara el catòlic Maurice Baring, a fi de mantenir-se dins del decòrum i d'encomanar-se de l'«esperit de la finesa» propi de la societat britànica.⁶

Ara bé, els mateixos promotors de la novel·la, que quan convidaven a emmirallar-se en els autors britànics pensaven en Dickens, Bennett, Chesterton o Baring, van anar veient, amb alarma, que la influència dels nous models anglesos cristal·litzava en novel·les ben poc decoroses i que no tenien res a veure amb la *bonhomia*, l'ordre narratiu, la senzillesa i aquella *tendresa dickensiana* que els anglòfils més benpensants consideraven que havien d'alimentar les biblioteques de les llars catalanes. Només cal veure, per exemple, les crítiques que van rebre *Fanny* (1929), de Carles Soldevila; *Una mena d'amor* (1931), de C. A. Jordana;

5. L'assaig, publicat per primer cop el 1933, abordava diacrònicament el gènere fins a arribar a Woolf i Giraudoux, els quals equiparava per llur capacitat emotiva i per la dissolució de l'acció. Esquerra reportava que Woolf deia a *Lletra a un poeta jove* que estava «bojament gelosa dels poetes». Per cert, que el que no feia Esquerra, com tampoc no ho va fer mai cap crític català, era citar *A Room of One's Own*, de 1929 (Esquerra 1933b).
6. Coromines, aleshores president de l'entitat, digué: «No ens caldria fatigar els sentits en la contemplació del món per a trobar civilitzacions nacionals que han assolit un estat d'afinació més avançat que el nostre. Per a limitar la prospecció aquí tenim l'esperit de finesa anglès. [...] Obriu un llibre anglès comú, una novel·la i no cal triar res d'excelsionat, sinó la primera que ens ve a la mà, com ara *Daphné Adeane* de l'escriptor contemporani Maurici Baring, i des de les primeres pàgines una pura alenada d'elegant distinció us refrescarà l'esperit.» (Coromines [1929]: 37).

Teresa o la vida amorosa d'una dona (1932), de Carme Montoriol; i *Les algues roges* (1935), de M. Teresa Vernet. Això explica, doncs, que molts autors mostrassin un rebuig més o menys explícit a la novel·la psicològica i a tota aquella literatura de matriu freudiana, molt especialment aquells autors que, com D. H. Lawrence (Iribarren 2011), s'endinsaven en el fangar de la sexualitat.

2. Primeres notícies de Woolf

Les primeres notícies sobre Virginia Woolf que hem localitzat en la premsa catalana són de mitjan anys vint. El 1924, a *La Revista*, la gran capçalera de la *intelligentsia* noucentista, ja hi apareixia un comentari molt favorable sobre l'escriptora:

Les consideracions de l'excel·lent novel·lista anglesa Virginia Woolf sobre la novel·la anglesa contemporània dins la producció general de la qual assenyalava el període *Eduardià* (remarcant els noms de Wells, Bennett i Galsworthy com els més característics) i el període *Georgià* (deturant-se especialment en la significació de Forster, Lawrence i Joyce (1924).

L'any següent, la mateixa revista publicava un breu assaig d'Edward Shanks sobre novel·la anglesa contemporània, en traducció de Millàs-Raurell. El que és especialment interessant d'aquest text és constatar que, en aquesta primera presentació assagística de Woolf als lectors catalans, ja se la vinculava amb la novel·la psicològica i, en especial, amb els qui se'n consideraven els màxims exponents, Proust i Joyce:

On és, llavors, el veritable realista, l'impassible cronista de la vida, tal com ella és? Certament, ha aparegut un nou estil de novel·la que s'acosta més a això que no al que els Srs. Galsworthy, Bennett o Wells han escrit. El senyor James Joyce, la Sra. Virginia Woolf, la senyoreta Dorothy Richardson i, a França, Marcel Proust han compost obres els exemples de les quals són gairebé representacions gràfiques pures i imparcials. [...] Llurs llibres no tenen altra finalitat, cap acció a desenvolupar, cap idea a dilucidar. À *la recherche du temps perdu* de Marcel Proust, allà on no és enfarfegat amb una psicologia portentosament trivial, ens dóna una imatge de la vida, vista, per dir-ho així, en la pantalla d'una cambra fosca, disminuïda, vívida i divertida. El seu estil pot haver tingut —no ho sé— una certa influència sobre el senyor Joyce i la senyora Woolf, els quals en cert aspecte s'assemblen a aquell (Shanks 1925).

Millàs-Raurell és qui novament relacionà Woolf amb Joyce: ho feia en el breu text que acompanyava la primera traducció d'un conte de l'irlandès a l'Estat espanyol, «Evelina», que va veure la llum a l'elegant publicació burgesa *D'Ací i D'Allà*. Millàs, que presentava Joyce com la gran figura de l'avantguarda literària europea (reunia la influència de Freud, Proust i del moviment dadà), assegurava que la prosa dels seus contes, que segons ell presentava similituds amb la de Woolf, revelava «una possessió tan acabada de la condició de psicòleg i d'escrip-

tor, que, curta com és, hauria de fer reflexionar als conreadors de la nostra prosa narrativa» (Millàs-Raurell 1926).

Una de les evidències que l'escriptora londinenca havia generat interès entre els cercles literaris catalans és que, quan G.K. Chesterton visità Catalunya la primavera de 1926 i va ser entrevistat per Josep M. Junoy i William A. Bodfish, li preguntaren sobre Virginia Woolf com una de les representants de l'actualitat literària britànica (Junoy i Bodfish 1926). Un parell d'anys més tard, un altre escriptor anglosaxó, Sinclair Lewis, va fer saber la seva opinió sobre Woolf des del rotatiu barceloní *La Vanguardia*: «En los pueblos alemanes se conocen los escritos de Bennett, Wells, Galsworthy, Shaw y Michael Arlen, e incluso se empieza a conocer una escritora tan esotérica como Virginia Woolf [...]» (Lewis 1928).

El març de 1929 Carles Soldevila donava a conèixer la nòmina d'autors que, segons ell, estaven en voga. La llista abraçava des de Proust fins als «nous novel·listes anglesos Baring, Woolf, Lawrence», als quals afegia Huxley (Soldevila 1929). D'aquesta nòmina només Woolf i Baring van ser escollits per Proa a fi d'engruixir el catàleg de traduccions de diverses obres literàries angleses que tenia projectades publicar, segons la relació d'obres que l'editorial donà a conèixer en una nota de premsa uns quants mesos més tard. Aquesta relació comprenia *Nocturn*, de Swinerton; *Daphne Adeane*, de Baring; *Mrs. Dalloway*, de Woolf; *Retorn al país natal* i *Judes l'obscur*, de Hardy; *Pickwick Papers*, *David Copperfield*, *Les esperances de Pip* i *Nicolau Nickleby*, de Dickens; *La platja de Falesa*, de Stevenson; *Felicitat* de Mansfield i també una edició limitada d'*Ulysses*, de Joyce (en aquests dos darrers casos no hi constava qui en seria el traductor) (1929). A diferència d'altres títols projectats, *Mrs. Dalloway* i *Daphne Adeane*, efectivament, van aparèixer dins la col·lecció Els d'Ara, de Proa. Mal que els pesés a Coromines i a d'altres escriptors catòlics, la novel·la de Woolf es va avançar a la de Baring —que no va arribar a les llibreries fins al 1931. I, sorprenentment, Mansfield, que mai no es va veure esquitxada per la polèmica, que segurament hauria arribat a un major nombre de lectors i que va ser vista com un bon model per als escriptors catalans, no es va arribar a traduir.

3. La recepció crítica

Al final de 1930 va publicar-se l'única ressenya que hem sabut localitzar de *Mrs. Dalloway*. La signava Rafael Tasis i va aparèixer a *Mirador*. El crític escrivia:

Exponent cultural d'una terra on ha tingut origen el feminisme, la literatura anglesa ha comptat sempre amb distingides escriptores. [...] V. Woolf és una de les *pioneers* de la moderna literatura anglo-saxona. Amb el difunt Lawrence, Garnett, Huxley i Walpole, representa potser l'ardiment més gran de la tècnica, l'esperit de renovació dels motllos de la novel·la, tota aquesta sèrie de nous horitzons que són per a la novel·lística la incorporació del psicoanàlisi, de les experiències gairebé monstruoses de Proust i de Joyce, mestres moderns, de les modificacions essencials de la vida moderna, dels tanteigs sobrealistes o dadaistes, de tota aquesta pila de factors que amenacen arraconar aquest gènere literari, i que, no obstant, poden determinar-ne la reacció victoriosa. [...] Experiment arriscat, repeteixo, per la

mena d'hermetisme descoratjador i caòtic, que el llibre presenta a primer cop d'ull. La seva lectura m'ha suggerit, de moment, el *Manhattan Transfer* de Dos Passos: la tècnica de tots dos és semblant. Sense tenir en compte els costums mentals dels lectors, desvesats d'aquesta lenta minuciositat joyciana que es detura en tots els reflexos de la vida a l'entorn o dintre dels personatges, van contant-nos, en un ritme irregular, els pensaments i les cabòries de tota una pila d'éssers distants i lligats només, sovint, pel remot record d'una afinitat espiritual (Tasis 1930).

Tasis continuava assenyalant l'ascendent de Proust en Woolf: el detallisme amb què es descrivien les escenes de la vida social i els pensaments dels personatges era, segons ell, de clar patró proustià. I si bé mostrava poc afecte respecte dels plantejaments psicologistes de la novel·la, constatava la importància de la traducció. Amb tot, acabava fent algunes observacions quant a la tasca de Jordana:

C. A. Jordana, però, hi ha reeixit. Gosaria, tanmateix, fer-li, des de la meua mínima autoritat de traductor, algun retret de tècnica. Per què es limita a la traducció literal del *you* per vós, i no empra, almenys, el tu per al tracta entre pare i fills, marits i mullers, etc.? Aquesta restricció, per fidel que sigui de l'original, crea un ambient artificios al diàleg. I en canvi, Jordana tradueix els noms de fonts dels personatges, cosa que semblava haver-se convingut a presentar com una modificació de llur fesomia. M'agradaria saber les raons que té per a emprar aquestes dues solucions estilístiques, que deuen ésser poderoses en un traductor com el meu admirat amic (Tasis 1930).

Com dèiem, la ressenya de Tasis va ser l'única valoració crítica que va merèixer la novel·la.⁷ Tanmateix, per bé que no va estalviar elogis a Woolf, el seu sentit pràctic i la consciència que el que convenia, per damunt de tot, era crear un públic lector, van fer que quan més tard va voler recomanar un model novel·lístic als escriptors catalans optà per una altra escriptora: Margaret Kennedy, «una novel·lista que no fa mai transcendentalisme ni modernitat, sinó novel·la divertida i original» (Tasis 1933). Amb tot, en el moment que feia aquesta recomanació, assegurava també que Woolf era una de les figures que convenia continuar traduint.

No és fins al març de 1932 que no hem detectat noves traces de Woolf: en un article sobre Edgar Wallace, Ramon Esquerra assenyalava que en les seves novel·les hi apareixia «un Londres emparentat amb el de *Mrs. Dalloway*, de Virginia Woolf» (Esquerra 1932a). Pocs dies després, Ramon Vinyes publicava un puntualíssim comentari sobre *The Waves*, publicada a Anglaterra tot just el 1931, en què presentava Woolf com l'exemple màxim de la «supressió del fet extern»:

Mai Mrs. Virginia Woolf, com en aquesta darrera obra, havia arribat tan enllà en el compliment del seu programa: la supressió possible del fet extern en la novel·la. El món cercat es fa visible a través de les consciències humanes. Sis vides es bar-

7. En la ressenya de *Nocturn*, de Frank Swinnerton, Agustí Esclasans es va limitar a escriure: «No és possible oblidar la gran Virgínia Woolf, autorea d'aquest joell que es diu *Mrs. Dalloway*, traduït al català.» (Esclasans 1932).

regen, s'ofeguen, es confonen, s'ajuden a tornar a la llum, s'apropen, s'allunyen. I el monòleg prolix, alentit, documental, va brodant aquest art de scenografia [sic] psicològica que és l'art de Mrs. Virginia Woolf.

Els personatges de *The Waves* són sis: sis personatges que han trobat un autor. Mrs. Virginia Woolf els subjecta a un auto-examen, atent i enfondit. Una dada, un matís, ens diuen un caràcter, un destí, el que *handicaperà* o farà vèncer, a l'heroi tota la vida (Vinyes 1932).

Guillem Díaz-Plaja va ser qui, una vegada més, va establir la filiació proustiana de la narrativa de Woolf. El crític publicà un breu assaig consagrat a un fenomen aparentment paradoxal: mentre que el tempo del món contemporani era cada vegada més vertiginós, emergien tota una colla de novel·les en què, per influència de Freud i Proust, el temps s'alentia i l'acció es dilatava al llarg d'un lapse que abraçava poques hores: «hi ha una delectació molt viva en l'anàlisi lent, torturat, morbós, del propi jo» (Díaz-Plaja 1932).⁸ A tall d'il·lustració, l'autor citava, entre d'altres, *Nocturn*, de Swinnerton; *Mrs. Dalloway*; *Vint-i-quatre hores de la vida d'una dona*, de Zweig; i *Ulysses*, de Joyce.

El 1933 Serrahima va escriure de nou sobre Woolf a propòsit de *The Waves* i, altra vegada, aprofitava l'ocasió per bescantar el model psicologista i fer propaganda de Baring:

Virginia Woolf, la famosa novel·lista en llengua anglesa, ha arribat, en la seva darrera obra, *Les ones*, a un extrem de desmaterialització de la seva obra, fregant els confins del lirisme, que porta a la novel·la totes les vaguetats abstractes que, interessants per l'emoció poètica que puguin produir, destrueixen el concepte clàssic de novel·la. La crítica anglesa no s'ha resolt encara: vacil·la entre la imprecisió tan poc novel·lística i les formidables dots de l'escriptora. Sense conèixer l'obra no podem comentar-la: ens limitem a donar compte de la nova, però no ens sabem de pensar que la recerca de l'originalitat d'estil i de construcció mina moltes vegades la solidesa de les obres. I potser és bo de retreure el que deia un dia la mateixa Virginia Woolf a André Maurois: Hem de reconèixer que la simplicitat d'estil de Maurice Baring és una lliçó per tots nosaltres (Serrahima 1935b).

Entre el final de juliol i el començament d'agost de 1933, Marià Manent va publicar a *La Veu de Catalunya* dues peces crítiques importants, «Virginia Woolf i la crítica» (Manent 1933a) i «La poesia de Virginia Woolf» (Manent 1933b), que, com és sabut, van ser compilades al recull *Notes sobre literatura estrangera* (1934) sota l'epígraf «Tres novel·listes angleses» —on apareixia acomboiada per les escriptores Mary Webb i Rosamond Lehmann.

Manent reportava el contingut de dos estudis crítics consagrats a la novel·lista: *Le Roman psychologique de Virginia Woolf*, de Floris Delattre —ressenyada pocs mesos abans a *Les Nouvelles Littéraires* (Jaloux 1933)—, i *Virginia Woolf*, de Winifred Holtby. A propòsit d'ambdós estudis Manent fornía una visió

8. Cal fer constar que l'article de Díaz Plaja presenta moltes similituds amb «Nueva dimensión», d'Antonio Marichalar (1929).

sinètica de la narradora, que si bé emmarcava dins del corrent de la novel·la psicològica —el que ell anomenava el «doll de la consciència»—, la caracteritzava d'acord amb uns termes oposats als que usava per definir James Joyce —el qual també abordava en un altre capítol del llibre. Manent sostenia que les novel·les de Woolf, properes a la poesia pura i governades per un esperit constructiu, trenquen els patrons tradicionals en tant que no articulaven cap història, sinó que reposaven damunt de descripcions prolixes i evocadores i un enfilall d'anècdotes. Manent insistia a posar en relleu la naturalesa eminentment poètica de la seva prosa, que creia que l'escriptora mateixa manifestava prou clarament a *Letter to a Young Poet* (1932), i que l'estudi de Holtby demostrava de manera palmària quan en l'anàlisi de l'estil de Woolf hi detectava múltiples recursos lírics, com ara l'ús d'estructures rítmiques i cadències marcades, així com la delicadesa de moltes de les imatges. Manent tancava el seu assaig amb una breu citació de *To the Lighthouse* (el moment que s'evoca la casa buida dels Ramsay) per il·lustrar fins a quin punt la prosa de Woolf presenta un grau de poeticitat comparable al de Walter de la Mare. Manent, doncs, com altres crítics, carregava les tintes en el lirisme en detriment del psicologisme.

L'estiu de 1933 Esquerra publicà el seu primer assaig consagrat a l'autora, «Virginia Woolf. Literatura anglesa». Esquerra la inscrivía tant dins de la rica tradició d'escriptores angleses com dins del cercle de descendents de Proust, i assajava de demostrar el protagonisme que tenien el temps i els objectes en les seves novel·les. Quant al lirisme sostenia:

Tot això Woolf ho veu a través del seu esperit líric, subtil i fins a una mena de misticisme, d'hipersensibilitat per totes les reaccions dels homes i de les coses. Té gran parentiu amb Giraudoux; aquest, però, és molt més irònic, més cerebral, potser. Virginia Woolf és més instintiva, més maliciosa (tot això perquè és dona). Veu en les ànimes dels seus personatges aquelles reaccions d'homes amb coses i esdeveniments, i amb tot això en fa una novel·la, que sempre sembla com si l'hagués començada per la seva meitat i us hagués escamotejat el que vindria després de l'acabament del llibre (Esquerra 1933a).

Aquest assaig va constituir, sense canvis, la primera part de l'assaig «Notes sobre Virginia Woolf», compilat a *Lectures europees*.

Durant la tardor de 1933 el nom de Woolf tornà a emergir a propòsit d'un parell d'autors francesos, François Mauriac i l'anglòfil André Maurois, l'intel·lectual francès amb més ascendent en els cercles literaris catalans d'aleshores (Iribarren 2007). D'una banda, en l'assaig que Cabré i Oliva dedicà a l'autor de *Thérèse Desqueyroux*, a fi de defensar la naturalesa confessional de les seves novel·les, portava a col·lació els següents mots: «En aquest sentit l'escriptora anglesa, Virginia Woolf, contestant una enquesta, va dir: «Escriure una novel·la és la cosa més fàcil del món. L'autor sols ha de novel·lar una confessió seva.» (Cabré 1933a). D'altra banda, en la ressenya de la conferència dictada per Maurois l'octubre de 1933 al Conferència Club, per posar en relleu fins a quin punt era un gran ambaixador d'escriptors anglesos, el primer nom que es citava era, justament, el de Woolf (1933a). En l'entrevista que Cabré i Oliva li va fer per a

Mirador, Maurois, si bé esmentava Woolf en expressar les seves reserves respecte del monòleg interior i les novel·les sense acció exterior, quan el periodista li preguntà quines eren les millors novel·les contemporànies, cità entre els primers títols *Mrs Dalloway* (Cabré 1933a). Esquerra, al seu torn, assegurava que havia estat Maurois que havia donat a conèixer l'autora als europeus (Esquerra 1933c).

Tal vegada per influència de l'estada de Maurois a Barcelona, durant els darrers mesos de 1933 es van publicar textos remarcables i molt elogiosos sobre l'escriptora. Esquerra feia una operació inèdita en ell: escrivia sobre una novel·la que no havia llegit, *Flush* —com Serrahima, i probablement també Vinyes, quant a *The Waves*. Si ho feia era perquè, tot i que presentava Woolf com a exponent de la novel·la lírica i sense acció, volia demostrar que també excel·lia a l'hora d'escriure obres de naturalesa biogràfica i, per tant, amb llevat narratiu (Esquerra 1933d). Serrahima, al seu torn, tornava a escriure sobre Woolf en la ressenya sobre la traducció d'*Aigua Salada*, de Heinrich Hauser. El crític posava èmfasi a caracteritzar l'estil de l'autora:

Un dels exemples més marcats de l'estil impressionista en la novel·la actual és Virginia Woolf, l'autora de *Mrs. Dalloway*, *The Waves* i altres novel·les, de qui parlava fa pocs dies el meu company Ramon Esquerra. En aquesta escriptora, l'estil tallat, que espera el resultat literari, no de la il·l·lació que parla directament a la raó, sinó d'una juxtaposició d'idees, frases i visions que ha de donar per si sola una impressió de les coses descrites, té una justificació, i és que coincideix força amb la seva visió de la vida. Pel que conec de la seva obra, ella ens vol donar un panorama despersonalitzat; no sols independent de l'autor, sinó amb una mena de neutralitat envers els personatges. No cerca destacar res, sinó al contrari, igualar, en el sentit de donar anàleg valor a un moviment, una frase, una idea, una sensació, un cos material, un aspecte visual, un so, una passió, un sofriment. Tots aquests elements són isolats, no per analitzar-los, sinó al contrari, perquè llur juxtaposició feta sense cap mena de preferències doni idea tota d'una vida indiferent i fatalista, però a la vegada amb una certa unitat en la mateixa vida, una unitat poètica (Serrahima 1933).

I encara, a les acaballes de l'any, Jeroni Moragas declarava: «Hem pensat sempre que en la nostra atmosfera literària una mica de britanització ens seria beneficiosa. [...] Sí senyors, a Catalunya li convé molta literatura anglesa, començant per Thackeray i acabant amb Virgínia Woolf» (Moragues 1933).

Sorprenentment, durant el 1934 el nom de Woolf va aparèixer ben poc a la premsa. Tal vegada l'únic comentari que paga la pena recordar és la defensa que formulà Jordana per demostrar el vigor del gènere novel·líctic davant d'aquells qui deien que havia entrat en decadència de resultes de l'èxit de què gaudien aleshores les biografies. A fi de demostrar la seva tesi adduïa que en l'àmbit anglosaxó hi havia tota una colla de «novel·listes en plena producció i amb bona venda» (JORDANA 1934), entre els quals citava Woolf.

El maig de 1935 Ramon Esquerra publicà un article en què abordava, d'una banda, l'estrena del film *The Barret of Wimpole Street*, i, de l'altra, la traducció francesa de *Flush*, el llibre que havia inspirat la pel·lícula. Després d'explicar a

grans trets l'argument de la biografia novel·lada, el crític comentava els punts de contacte entre el film i el llibre (que, a diferència del prologuista francès Louis Gillet, no creia que fos un conte filosòfic), i insistia, de nou, a subratllar el lirisme de l'autora:

Virginia Woolf ha excel·lit en l'art d'introduir la poesia en la novel·la. Ací, però, no abusa de les seves qualitats líriques. Més aviat es manté en un to irònic que escau meravellosament al tema. Les coses són poètiques, no directament, com en altres obres seves, sinó poètiques per a *Flush*, i naturalment la poesia que ressona en l'esperit del gos no té la mateixa qualitat que la nostra (Esquerria 1935).

Aquest article constituí la segona part del capítol sobre Woolf de *Lectures europees*, que arribà a les llibreries el gener de 1936. Així, doncs, el volum recollia dos articles de premsa publicats sobre Woolf, com Manent havia fet a *Notes sobre literatura estrangera*. No creiem que sigui ociós remarcar el fet que els dos reculls assagístics sobre literatura estrangera més importants publicats en el decenni dediquin unes quantes pàgines a Woolf posa de manifest el prestigi que havia adquirit l'autora en el marc de la institució literària catalana.

El darrer article que hem localitzat abans del daltabaix de l'estiu és de Josep Sol: es tracta d'una ressenya de *Revolution in Writing*, de Cecil Day Lewis. Sol explicava com es plasmava la ideologia política (comunisme, feixisme) i el pensament científic (com el freudisme) en pamflets editats per Leonard i Virginia Woolf, *Day to Day Pamphlets* (Sol 1936).

El juliol de 1936 esclatà la guerra i la revolució. L'activitat literària i, per extensió, la vida cultural, van quedar trasbalsades. La reacció dels intel·lectuals catalans fidels a la República va ser desplegar una intensa activitat en el decurs de la contesa bèl·lica (Campillo 1994). Una d'aquestes activitats va ser la recuperació de la *Revista de Catalunya*, capçalera que tornà a publicar-se el gener de 1938, després d'haver tancat el setembre de 1934. Fou en el primer número de la represa, en un estadi ja molt avançat de la guerra, que Marià Manent publicà una bella ressenya de *The Years*. Manent abordava la novel·la —com havia fet Díaz Plaja anys abans— posant en primer pla la qüestió temporal, que segons assegurava, adquiria un protagonisme palmari al llarg de tota la narració. Manent convenia amb el crític R. A. Scott-James que les novel·les de Woolf eren el màxim exponent de la melangia en la plasmació de la imperceptibilitat del pas del temps en el món físic i en el món interior dels personatges, que emergia amb una força especialment brillant, com ara quan mostrava la casa deserta dels Ramsay a *To the Lighthouse*. Manent s'entretenia a demostrar els punts de contacte entre els personatges de Proust i de Woolf; sostenia que tenien en comú la mateixa «esterilitat social». Tot i la «futilitat» de llur vida, que fins i tot propiciava moments d'«angoixa metafísica», acabaven endinsant-se de nou «en llur món de somnàmbuls» (Manent 1938).

Malgrat que la traducció de *Flush* s'edità en un context tan poc propici, va aconseguir ser objecte d'atenció de la crítica. D'una banda, Rafael Tasis va dedicar-hi un lliurament de la secció «Els homes i els llibres», de la revista setmanal

radiada «La vida literària a Catalunya» (Campillo 1994: 336). De l'altra, al final d'agost va aparèixer una ressenya signada per Anna Murià. La novel·lista barcelonina, que presentava Woolf com una síntesi d'europèisme i de l'esperit britànic més genuí, apuntava especialment l'originalitat del punt de vista narratiu, alhora que valorava les descripcions, les sentències morals i l'humor i la ironia que salpebraven l'obra. Murià, que en cap moment no abordava ni l'obra (una biografia de la poeta Elisabeth Barrett) ni l'escriptora des d'una perspectiva de gènere, assegurava que la novel·la havia estat traduïda «amb força traça» i que pagava la pena llegir-la (Murià 1938).⁹ I encara, l'1 de setembre de 1938 aparegué una altra ressenya, que tal vegada podria ser de Josep M. Francès (1938). El crític, que aplaudia l'aparició en català de la novel·la, assegurava que ningú com Virginia Woolf no havia dibuixat tan bé l'alta societat anglesa. Sostenia que una de les gràcies de l'obra era que fos concebuda a manera de biografia i, tot seguit, assegurava que l'adaptació cinematogràfica que se n'havia fet no aconseguia tenir la mateixa volada artística que la novel·la. El crític conclouia l'article reconeixent la bona tasca de la traductora.

4. La influència de Woolf en novel·listes catalans

Una de les singularitats de la recepció de Woolf a Catalunya és que gairebé la totalitat de comentaris que es van publicar sobre la novel·lista va ser escrita per homes. Si bé Woolf va ser sovint reconeguda com a exponent de la literatura escrita per dones, llevat d'Anna Murià no hem trobat rastres, ara per ara, de cap altra escriptora que publicués alguna glossa sobre Woolf; ni tan sols Carme Montoriol, traductora de Shakespeare i de *Daphne Adeane* (1932), de Baring; ni Maria Teresa Vernet, que traduí *Nocturn* (1932), de Swinnerton, i *Dues o tres gràcies* (1934), de Huxley. Els estudis recents sobre l'obra narrativa i en prosa que van publicar als anys trenta Carme Montoriol, Maria Teresa Vernet, Rosa Maria Arquimbau, Anna Murià, Aurora Bertrana i Mercè Rodoreda tampoc no hi han detectat l'ascendent de l'autora de *Mrs. Dalloway*.¹⁰

Per contra, una exploració hemerogràfica demostra que, com a mínim, hi va haver tres novel·les escrites per homes en què la crítica sí que va detectar l'empremta de Woolf. Es tracta d'*Albada* (1933), de Josep Selva, publicada per Proa; *Rubèn* (1933), de Jeroni Moragas, publicada per Catalònia; i *Vals* (1936), de Francesc Trabal, que va aparèixer també a Proa.

Quant a la novel·la de Selva, va ser Maurici Serrahima que assegurà veure-hi la influència de Woolf. Serrahima constatà: «L'evolució psicològica del personatge central és —almenys ho sembla—, el seu propòsit; i la forma, que recorda una mica certes coses de Virginia Woolf, és particularment estudiada. Dintre el gènere, aquesta forma és reeixida [...]» (Serrahima 1933a). C. A. Jordana, al seu torn, assenyalà que *Albada* era un cas fallit d'influència de Woolf:

9. Agraïxo a Montserrat Bacardí que em facilités aquesta ressenya.

10. Vegeu, en especial, els estudis, exhaustius, de Neus Real (2005, 2006a, 2006b).

En la seva primera part, per la manera com saltava del punt de vista d'un personatge al d'un altre, em feia pensar en *Mrs. Dalloway* i *To the Lighthouse*, de Miss Virginia Woolf. La comparança havia d'ésser forçosament desfavorable a *Albada*. Josep Selva no ens pot oferir ni les imatges vívides ni el meravellós canemàs de prosa, on aquelles sorgeixen, de l'escriptora anglesa, ni els resultats vitals de la curiosa construcció indirecta i entretallada dels personatges (Jordana 1933).

Moragas va confessar que la seva novel·la *Rubèn* havia estat inspirada en Virginia Woolf i François Mauriac (1933b, X. 1933). Va ser novament Maurici Serrahima que, en la ressenya que dedicà a la novel·la, donava fe de la influència de Woolf: «El primer capítol, amb la visió polifacètica del casament, recorda enormement la manera de l'escriptora anglesa. Després, però, es veu que la semblança és purament formal» (Serrahima 1934).

La darrera novel·la que va escriure Francesc Trabal als anys trenta, *Vals*, també va ser vinculada amb Woolf. Ramon Esquerra, que dedicà al sabadellenc un dels seus pocs articles consagrats a aplaudir amb entusiasme un novel·lista català, va escriure sobre *Vals*:

Aquesta és feta mitjançant al·lusions velades i una frase trencada que no té compte ni el temps ni l'espai que fa pensar en certs procediments estilístics d'alguns novel·listes anglesos de darrera hora. Se t'acut de pensar en Virginia Woolf. Els altres capítols, però, són d'una forma més tradicional, més descriptius —potser, menys intensos (Esquerra 1936b).

Lluís Montanyà també va dur a terme una operació relativament similar, just després de la concessió a *Vals*, finalment, del preuat Premi Crexells 1936:

Voldria fer constar només la meua preferència pel Preludi —presentació desordenada i precisa dels personatges d'un lloc d'estiueig— que recorda la manera dels novel·listes anglesos Virginia Woolf i Aldous Huxley (Montanyà 1937).

5. Cloenda

Virginia Woolf va ser la primera novel·lista del modernisme literari en llengua anglesa que va ser traduïda al català. *Mrs. Dalloway* i *Flush* van arribar a Catalunya amb una puntualitat remarcable. Si bé *Mrs. Dalloway* no va ser especialment ben acollida, a mesura que va avançar el decenni, Woolf es convertí en una referència gairebé ineludible en el desenvolupament del debat novel·lístic. Per raons més aviat d'ordre moral, però també d'ordre estètic, Woolf va deixar de ser encasellada en el corrent de la novel·la psicològica per erigir-se com a màxima representant de la novel·la lírica i de la literatura escrita per dones, malgrat que mai no va arribar a gaudir d'un aplaudiment unànime, com el que sí que obtingué la conista Katherine Mansfield.

Per a molts crítics, la singularitat de la prosa de Woolf, coneguda sobretot a partir de la traducció de C. A. Jordana, no constituïa un bon model per als novel·listes catalans: l'aclimatació del seu estil en novel·les com *Albada*, de Josep Selva, i *Rubèn*, de Jeroni Moragas, no havia resultat gaire afortunada. Al capda-

vall, el que explica la tèbia acollida de Virginia Woolf durant aquells anys és que, si bé el món literari català en reconeixia la vàlua literària, en bona mesura perquè arribava a Catalunya avalada per la crítica no només britànica sinó també francesa, ben aviat es va veure que l'escriptora no podia donar resposta a l'imperatiu que presidia el sistema literari vernacle: la creació i la consolidació d'un públic lector de novel·les.

Referències bibliogràfiques

- (1924). «Les revistes». *La Revista*, 219-220 (1 i 16 novembre), p. 183.
- (1926). «La decadència de la psico-anàlisi en la literatura anglesa». *La Paraula Cristiana*, 22 (octubre), p. 367-368.
- (1929). «Vida literària. Literatura anglesa». *La Veu de Catalunya* (1 novembre), p. 4.
- (1933a). «Conferència Club. André Maurois». *La Veu de Catalunya* (8 octubre), p. 5.
- (1933b). «Jeroni Moragues...». *El Matí* (24 novembre), p. 9.
- (1936a). «Els intel·lectuals anglesos davant la guerra civil espanyola. Les més altes mentalitats britàniques, entre elles Wells i Virgínia Woolf, condemnen el militarisme». *La Humanitat* (25 agost), p. 8.
- (1936b). «Un manifiesto de los intelectuales ingleses. Expresan su adhesión a los que luchan en España por la libertad». *La Vanguardia* (25 agost), p. 6.
- (1936c). «Els intel·lectuals anglesos publiquen al Times un manifest de simpatia al Govern democràtic, al poble d'Espanya». *La Publicitat* (26 agost), p. 5.
- (1936d). «Una carta manifiesto de los intelectuales ingleses». *Solidaridad Obrera* (29 agost), p. 3.
- (1936e). «Cuando "tradición" es democracia». *La Vanguardia* (30 agost), p. 2.
- (1937). *Les veus de la intel·ligència i la lluita del poble espanyol*. Pròleg de Carles Pi i Sunyer. Barcelona: [Impr. Clarasó].
- ALSINA, Victòria (2012). «Mrs. Dalloway de Virginia Woolf traduït per C.A. Jordana». A: *Anuari TRILCAT*, 2, p. 3-26.
- CABRÉ I OLIVA, Josep (1933a). «L'art de François Mauriac». *Mirador*, 243 (29 setembre), p. 6.
- (1933b). «Declaracions de Maurois per a *Mirador*. Aspectes de la novel·la moderna». *Mirador*, 246 (19 octubre), p. 6.
- CAMPILLO, Maria (1994) *Escriptors catalans i compromís antifeixista (1936-1939)*. Barcelona: Curial Edicions Catalanes/Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- (2009). «Cèsar-August Jordana, *El món de Joan Ferrer*». *Quaderns. Revista de Traducció*, 16, p. 29-42.
- CAWS, Mary Ann; LUCKHURST, Nicola (ed.) (2002). *The Reception of Virginia Woolf in Europe*. Londres/Nova York: Thoemmes Continuum.
- COROMINES, Pere ([1929]). *L'esperit de la finesa. Revisió de valors del dinovè segle. Discursos d'obertura de l'Ateneu Barcelonès de 1928 i 1929*.
- DÍAZ-PLAJA, Guillem (1932). «Novel·les d'una jornada». *Mirador*, 178 (30 juny), p. 6.
- ESCLASANS, Agustí (1932). «Frank Swinnerton». *La Campana de Gràcia* (23 juliol), p. 304-305.
- ESQUERRA, Ramon (1932a). «Edgar Wallace». *El Matí* (3 març), p. 9.
- (1932b). «Un cicló a la Jamaica». *El Matí* (17 març), p. 7.
- (1933a). «Virginia Woolf. Literatura anglesa». *Mirador*, 234 (27 juliol), p. 6.
- (1933b). «De l'epopeia al lirisme. Evolució de la novel·la». *Mirador*, 247 (29 octubre), p. 6.

- (1933c). «Sobre André Maurois». *El Matí* (19 octubre), p. 9.
- (1933d). «El darrer llibre de Virginia Woolf». *El Matí* (12 novembre), p. 9.
- (1935). «*Flush* segons Virginia Woolf». *Mirador*, 325 (9 maig), p. 6.
- (1936 [2006]). *Lectures europees*. Edició i pròleg de IRIBARREN I DONADEU, Teresa Berga/Manresa: L'Albí&Faig.
- (1936b). «Francesc Trabal. Vals. La novel·la catalana». *La Publicitat* (2 abril), p. 2.
- F[RANCÈS], [Josep M.] (1938). «Virginia Woolf, *Flush*». *La Humanitat* (1 setembre), p. 2.
- HURTLEY, Jacqueline A. (1991). «On the arrival of Mrs. Dalloway: Badalona, 1930». *Catalan Review*, v (1 juliol), p. 121-132.
- IRIBARREN I DONADEU, Teresa (2004a). «The Reception of James Joyce in Catalonia». A: LERNOUT, Geert; VAN MIERLO, Wim (eds.). *The Reception of James Joyce in Europe*. Londres/Nova York: Thoemmes Continuum, p. 445-454.
- (2004b). «James Joyce a Catalunya (1921-1936)». *Els Marges*, 72 (hivern), p. 21-44.
- (2007). «La magnitud del magnetisme de Maurois». A: PANYELLA, Ramon (curador). *La projecció social de l'escriptor en la literatura catalana contemporània*. Lleida: Punctum & GELCC, p. 377-387.
- (2011). «La recepció de Lawrence a la Barcelona de preguerra». *Journal of Catalan Studies*, p. 110-128.
- (2013). «Notes sobre el conte en llengua anglesa a Catalunya durant la República». En premsa.
- JALOUX, Edmond (1933). «*Le Roman psychologique de Virginia Woolf*, par Floris Delatre. *La promenade au phare*, par Virginia Woolf», *Les Nouvelles Littéraires* (22 abril), p. 3.
- JORDANA, C. A. (1933). «Tres novel·les». *L'Opinió* (4 abril), p. 7.
- (1934). «Decadència de la novel·la». *L'Opinió* (6 setembre), 13.
- JUNOY, Josep M.; BODFISH, William A. (1926). «Tot dinant amb G.K. Chesterton». *La Veu de Catalunya* (18 maig), p. 5.
- LEWIS, Sinclair (1928). «Aspectos de Inglaterra». *La Vanguardia* (11 agost), p. 20.
- MANENT, Marià (RALPH) (1933a). «Virginia Woolf i la crítica». *La Veu de Catalunya* (26 juliol), p. 6.
- (1933b). «La poesia de Virginia Woolf». *La Veu de Catalunya* (2 agost), p. 8.
- (1934 [1992]). *Notes sobre literatura estrangera*. Manresa: Parcir.
- (1938). «Virginia Woolf. *The Years* (The Hogarth Press)». *Revista de Catalunya*, 82 (15 gener), p. 138-139.
- MARICHALAR, Antonio (1929). «Nueva dimensión». *Revista de Occidente*, 72 (juny), p. 380-383.
- MASOLIVER, Joan Ramon (1933). «Què cal traduir?». *Mirador*, 221 (27 abril), p. 6.
- MILLÀS-RAURELL, Josep (1926). «James Joyce». *D'Ací i D'Allà*, 98 (febrer), p. 432-433.
- MONTANYÀ, Lluís (1937). «Premi Crexells 1936: Francesc Trabal». *Mirador*, 402 (7 gener), p. 5.
- MORAGUES, Jeroni (1933). «Baring-Huxley ». *Mirador*, 253 (7 desembre), p. 6.
- MURIÀ, Anna (1938). «*Flush* de Virginia Woolf». *Diari de Catalunya* (28 agost).
- REAL MERCADAL, Neus (2005). *Mercè Rodoreda: l'obra de preguerra*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- (2006a). *Dona i literatura a la Catalunya de preguerra*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- (2006b). *Les novel·listes dels anys trenta: obra narrativa i recepció crítica*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- SERRAHIMA, Maurici (1933a). «*Albada*». *El Matí* (26 febrer), p. 11.

- (1933b). «Virginia Woolf». *El Matí* (21 març), p. 11.
- (1933c). «Novel·la impressionista». *El Matí* (16 novembre), p. 9.
- (1934). «Una novel·la ciutadana». *El Matí* (26 gener), p. 9.
- SHANKS, Edward (1925) «Reflexions sobre la història recent de la novel·la anglesa», trad. M[jillàs]-R[aurell]. *La Revista*, 241-246 (octubre-desembre), p. 238-243.
- SOL, Josep (1934). «Revolució literària i futur de la literatura. Problemes del nostre temps». *La Humanitat* (10 juliol), p. 4.
- SOLDEVILA, Carles (1929). «Lectors adults i lectors adolescents». *La Publicitat* (6 març).
- TASIS, Rafael (1930). «Virginia Woolf». *Mirador*, 99 (25 desembre), p. 4.
- (1933). «Cal llegir els autors anglesos. Influències i contactes». *La Publicitat* (27 desembre), p. 2.
- VINYES, Ramon (1932). «El fet extern en la novel·la». *La Humanitat* (17 març), p. 2.
- WOOLF, Virginia (1933). «L'aeroplà». [Trad. C. A. Jordana]. *L'Opinió* (19 setembre), p. 8.
- X. (1933). «D'una conversa amb Jeroni Moragues a l'entorn de la seva novel·la *Rubèn*». *El Matí* (1 desembre), p. 9.